

С. В. Ведернікова,

к. е. н., доцент, доктор філософії у галузі економіки, професор Міжрегіональної кадрової Академії, завідувача кафедри економіки та менеджменту Одеського інституту МАУП

ДЕТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

S. Vedernikova,

Ph.D., associate professor, Ph.D. in Economics, Professor of the Interregional Academy of Personnel, Head of the Department of Economics and Management of the Odessa Institute IAPM (Interregional Academy of Personnel Management)

DESHADOWING ECONOMY FACTOR OF ECONOMIC STABILITY IN THE COUNTRY

У статті докладно розглянуто, як детінізації української економіки пов'язана з комплексним реформуванням системи відносин, які здійснюються в економічній сфері між державою, підприємцями та найманими працівниками. Класифіковано та обгрунтовано, найістотніші чинники, які негативно впливають на економіку і зумовлюють її тінізацію, а саме: порушення економічних інтересів між суб'єктами економічних відносин, що скорочує базу розширеного відтворення одних суб'єктів на користь іншим; скорочення офіційних джерел ресурсно-фінансового забезпечення підприємств; зростання витратності, в тому числі й тієї, що виникла внаслідок штучного завищення витрат на ресурси, прояви монопольної поведінки. Запропоновано основні реформи для детінізації української економіки. Визначено що пріоритетами детінізації економіки у контексті реалізації економічних реформ є детінізація фінансових потоків та легалізація ринку праці.

In detail the sex as legalization of Ukrainian economy is related to the reform of the complex relationships that occur in the economic field between the state, employers and employees. Classified and grounded, the most significant factors affecting the economy and cause its shadow, namely abuse of economic interests between entities of economic relations, which reduces base expanded reproduction of some subjects in favor of others; reducing resource-official sources of financial security companies; costing growth, including one that resulted from artificially inflating the costs of resources manifestations of monopoly behavior. A major reform of legalization for the Ukrainian economy. Defined priorities of Shadow Economy in the context of economic reform is the legalization of financial flows and legalization of the labor market.

Ключові слова: тіньова економіка, детінізації, чинники тінізації, концепція легалізації, реформи детінізації, механізм детінізації.

Key words: shadow economy legalization, shadowing factors, the concept of legalization, legalization reform, legalization mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

В умовах політичного та економічного сьогодення України однією з ключових проблем обмеження глибокої тінізації економічної діяльності, яка реально загрожує національній безпеці та демократичному розвитку держави. Значні масштаби тіньової економічної діяльності позначаються на обсягах і структурі ВВП, гальмують соціально-економічні реформи, спотворюють офіційні данні про стан економіки. Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є криміналізація суспільства. Небезпечним також є поширення тіньових відносин практично на всі неекономічні сфери. Це призводить до морально-етичних втрат, правової незахищеності громадян та суб'єктів господарювання, утвердження негативного міжнародного іміджу держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання тіньової економіки та її детінізації останнім часом стає щораз актуальнішим як на науковій ниві, так і на політичній арені. Різні аспекти тіньової економіки та її детінізації знайшли відображення у працях зарубіжних та вітчизняних учених. Зокрема теоретичні та прикладні основи дослідження тінізації висвітлено в наукових працях А. Базиліюк, Г. Гроссмана, В. Засанського, К. Зіннес, Т. Ковальчука, І. Мазур, А. Портеса, В. Танзі тощо. Про особливості організаційно-правових засад детінізації йдеться в працях П. Гутмана, Г. Ернсте, В. Мамутова, В. Мандибури, В. Поповича, В. Предборського, О. Турчинова, К. Харта. Аналіз наслідків, способів та методів вимірювання, впливу на стан національної економіки представлені доробками О. Барановського, В. Бородюка, Д. Кауфмана, В. Приходька, Е. Фейге, М. Флейчук, Ю. Харазішвілі, Ф. Шнай-

дера та інших. Однак низка питань, пов'язаних із цією проблематикою, потребує подальшого дослідження. Зокрема, важливим напрямом детінізації економіки є зниження рівня неофіційних відносин на ринку праці, удосконалення фіскальної політики та статистичної оцінки тіншової економіки, удосконалення системи регулювання ринків фінансових послуг, фондового ринку та вексельного обігу, тощо.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Цілі статті полягають, по-перше, у проведенні системного аналізу причин тінзації, а по-друге, у розробці комплексу взаємопов'язаних заходів щодо зменшення рівня тінзації економіки держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Детінізація економіки є першопріоритетним та принципово важливим напрямком сучасної економічної політики України. Водночас багатоаспектність та розгалуженість проявів тінзації засвідчує безперспективність лише симптоматичних репресивних методів протидії тінзації у вигляді посилення контрольно-каральних функцій держави. Адже основними чинниками тінзації української економіки стали: висока витратність та низька рентабельність ведення бізнесу, обтяжлива податкова система, в якій фіскальна функція відіграє визначальну роль, знецінення вартості робочої сили, звуження внутрішнього ринку та нерозвиненість ринкових регуляторів визначення ціни ресурсів та чинників конкурентоспроможності, нездатність держави забезпечити прозорі умови діяльності та гармонізувати економічні інтереси суб'єктів економіки.

Детінізація економіки — сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено-ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обороту речей, прав, дій з тіншового, тобто тих, які з різних причин не враховуються у ті, що враховуються державою в економічному обороті, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин та умов, що сприяють відтворенню джерел тіншової економіки [2].

До найістотніших чинників тінзації національної економіки належать наступні:

1. Неєфективне державне регулювання економіки — відсутність довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, висока бюрократизація, недосконале інституційне та законодавче забезпечення. Результатом проблем є формування на цій основі корпоративно-бюрократичних структур, які фактично підмінюють собою механізм державного управління. Іншою проблемою є часта зміна законодавчого забезпечення підприємницької діяльності, що унеможливає ефективно планувати діяльність бізнесу та сприяє постійному пошуку шляхів до тінзації діяльності.

2. Неєфективне адміністрування податків, що підтверджують рейтингові оцінки цієї сфери. Сприяють цьому також велике та несправедливе податкове навантаження, збільшення частки збиткових підприємств, низький рівень платіжної дисципліни, нестабільність та недосконалість податкового законодавства, необізнаність із цим законодавством, правова незахищеність платників податків. Іншою важливою причиною залишається відсутність ефективних механізмів покарання за недотримання податкового законодавства, що створює додаткові стимули до мінімізації та ухилення від сплати податків [5].

3. Проблеми ринку праці, пов'язані з низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування працівників та зростанням рівня безробіття. Проте найбільшою проблемою є відсутність ефективної сис-

теми контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та неоподаткування заробітної плати.

4. Недосконале грошово-кредитне регулювання, яке полягає в непрозорому рефінансуванні комерційних банків та встановленні гнучкого валютного курсу, надмірна активність держави на позичковому ринку — випуск державних облігацій для поповнення державного бюджету, що сприяє концентрації капіталу навколо спекулятивних операцій та підвищенню процентних ставок, надмірний обсяг грошової пропозиції, що не відповідає реальним потребам економіки і має дефляційні або інфляційні наслідки [1].

5. Недосконалість бюджетної системи, низький контроль за використанням бюджетних коштів. Підтвердженням цьому є перевірки Рахункової палати України, які постійно фіксують численні порушення щодо використання бюджетних коштів.

6. Недосконалість судової та правоохоронної системи, відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю, в тому числі і в економічній сфері, низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів.

7. Рівень загальної злочинності — Міністерство внутрішніх справ з 2012 року перестало оприлюднювати ситуацію щодо рівня злочинності в Україні. Останні дані були станом на 20 листопада 2012 року, зокрема, було зареєстровано 443,7 тис. злочинів. Кримінальне середовище є одним з основних базисів економічної злочинності та невіддільним від тіншової економіки [6].

Розробляючи власну концепцію легалізації тіншової економіки, слід врахувати, що основу будь-якої моделі з оцінювання моральних ризиків, спричинених тіншовою економікою, складає той факт, що моральний ризик є прямим наслідком економічної вигоди для сторони, яка його спричиняє. З точки зору тіншового сектору економіки, розмір морального ризику — це розмір економічної вигоди, що може бути отриманою чи втраченою внаслідок неправомірних дій.

Можливість створення необхідних умов для подальшої безболісної легалізації тимчасових учасників "тіншового" підприємництва перш за все буде залежати від того, чи будуть спроможні владні структури відрізнити та раціонально диференціювати "тіншові" правопорушення за рівнем їх об'єктивної соціальної небезпеки та економічної шкоди, справедливо застосовуючи відповідно до вчинених правопорушень диференційовані санкції. Тобто, йдеться про тих суб'єктів "тіншової" економіки, діяльність яких не заподіяла значних збитків суспільству, на відміну від дійсно небезпечного кримінального і насильницького елемента організованої злочинності. Візьмемо, наприклад, явище рейдерства. Збиток від рейдерства багатогранний. Воно розкидає правову основу держави, яка проголосила приватну власність непорушною, виливається в остаточну "розгнужданість" судів, множить прояви корупції в правоохоронних органах, збиває підприємства з робочого ритму. Але захоплення підприємства слід відрізнити від спорідненого з ним поняття корпоративного права "поглинання або злиття підприємств" [2].

Пропонуємо основні необхідні, на наш погляд, реформи для детінізації української економіки.

Пріоритетами детінізації економіки у контексті реалізації економічних реформ є детінізація фінансових потоків та легалізація ринку праці [2; 7].

1. Посилення ринкового регулювання економіки та проведення антикорупційної реформи.

— Замість існуючої радянської системи регулювання економіки необхідним є впровадження системи регулювання економіки з новою структурою та принципами. Реформування повинні зазнати органи влади та регуляторні акти, які сприяють надмірній бюрократизації. Підвищення ефективності роботи державних органів та покращення законодавчого забезпечення підприємницької діяльності дозволить значно зменши-

ти стимули до тіншової діяльності та покращити контроль державної влади за тіншовими операціями.

— Проведення антикорупційної реформи можливе лише за допомогою великої кількості заходів.

— Найбільші зусилля повинні бути направлені на інституційну реформу та законодавче забезпечення системи спеціалізованих заходів профілактики корупції, а також покарання за корупційні дії. Першим кроком повинно стати створення Антикорупційного бюро, що буде відповідати за ефективну координацію комплексної антикорупційної програми в державі.

— Покращення IT-інфраструктури державного управління — впровадження нових інформаційних систем в державному апараті вбиває корупцію і скорочує цей апарат.

— Підвищення рівня довіри бізнесу до держави і навпаки можливе при застосуванні стимулів. Наприклад, зменшення кількості перевірок, скорочення часу на проведення реєстрації й отримання ліцензій, сертифікатів та інших документів, створення рівних умов підприємницької діяльності для усіх суб'єктів господарювання.

2. Податкова реформа має бути направлена на реалізацію наступних пріоритетів: 1) забезпечення всім суб'єктам господарювання однакових умов оподаткування; 2) зменшення податкового навантаження; 3) забезпечення ефективного податкового адміністрування та стабільності державних фінансів. Для реалізація даних пріоритетів ми визначаємо необхідними такі заходи [3]:

— Провести податкову амністію на основі прозорості та чіткої процедури, що дозволить підвищити довіру бізнесу до держави та держави до бізнесу та збільшити надходження до державного бюджету;

— Збільшити роль електронних систем в адмініструванні податків, що дозволить зменшити фізичний контакт податківців з платниками податків і покращить прозорість податкового контролю;

— Зменшити податкове навантаження та скоротити кількість обов'язкових платежів податкових пільг, що забезпечить рівні умови для всіх платників податків і скоротить стимули до зменшення випадків мінімізації податкових зобов'язань;

— Реформувати спрощену систему, щоб вона включала лише дійсно малі підприємства, а не була інструментом для тінзації фінансових потоків;

— Вирішити проблеми заборгованості із повернення ПДВ для підтримки експорту та підвищення довіри бізнесу до держави;

— Посилення відповідальності за використання тіншових податкових схем при веденні бізнесу та умисній мінімізації податкових зобов'язань.

3. Реформа банківської системи [8].

— Поширення безготівкових розрахунків дозволить більш повно контролювати джерела доходів, оперативно виявляти факти витрачення коштів у розмірах, що перевищують доходи. Ф. Шнайдер у своїх численних дослідженнях підтверджує, що існує сильна негативна кореляція між частотою електронних платежів і тіншовою економікою — розмір тіншової економіки більший в тих країнах, де люди використовують менше електронних платежів;

— Внесення змін до законодавства щодо забезпечення розкриття інформації про кінцевих власників банків та небанківських фінансових установ;

— Підвищення прозорості діяльності Національного банку України щодо рефінансування банків, гнучкого валютного курсоутворення;

— Відмова від націоналізованих банків, що є комерційно життєздатними і можуть бути продані за справедливою вартістю;

— Протидія впливу вітчизняного капіталу до низько податкових країн, розбудова ефективної системи повернення з-за кордону коштів та активів, отриманих злочинним шляхом внаслідок операцій з легалізації

(відмивання) коштів та фінансування тероризму.

4. Реформа ринку праці.

Передумовою детінізації ринку праці є реформа пенсійної системи. Адже наявна система пенсійного забезпечення не створює стимулів для детінізації ринку — відрахування до пенсійного фонду є надто високими на тлі незадовільної системи пенсійного забезпечення.

Основною причиною цього є те, що пенсійна система України значною мірою ґрунтується на радянських принципах і є неефективною. Наслідком цього є значні видатки з державного бюджету на постійне покриття дефіциту Пенсійного фонду та високі пільги для деяких категорій пенсіонерів на тлі низьких пенсій для більшості пенсіонерів.

Для бізнесу необхідним є посилення застосування адміністративних заходів, зокрема, посилення відповідальності за ухилення від оформлення трудових відносин між працівником і роботодавцем, а також за ухилення від сплати податків і страхових внесків.

Для працівників важливим є перерозподіл податкового навантаження між працівником та роботодавцем, зменшення податкового навантаження. Зазначений вище ефект досягається виключно за умови зміни рівня ЄСВ та ПДФО державою, тоді як підприємство одночасно збільшує офіційну середню заробітну платню. Тобто тільки за умови солідарної відповідальності досягнення цієї цілі є можливим.

Для державних органів — дотримання положень Податкового кодексу. Однією з основних проблем є надмірна частота та непередбачуваність змін податкового законодавства. Тому чітке дотримання норм податкового законодавства, а також якісніший аналіз проєктів змін до податкового законодавства, дадуть змогу зменшити ризики економічної діяльності і поліпшити планування бюджету організації [3].

5. Судова реформа має бути направлена на забезпечення гарантій справедливого суду та виконання судових рішень, захист прав власності, боротьбу з рейдерством. Здійснення судової реформи повинно бути направлено на зменшення корупції, підвищення професіоналізму судових та правоохоронних органів, посилення незалежності від політичних процесів, зміцнення ролі конституційного правосуддя та забезпечення прозорості та неупередженості судових процесів.

Вилучення фінансових ресурсів з реальної економіки і спрямування значної частини за межі країни в умовах напруженості бюджетного фінансування і наявності значного державного боргу (як внутрішнього, так і зовнішнього) становить серйозну проблему для економічного розвитку. Реальним виявом такого стану є скорочення прибутковості реального сектора навіть в умовах розширення його масштабів останнім часом. Такий стан зумовлено тим, що сьогодні існують цілком легальні засоби зменшення фінансового результату і, навіть, утворення збитку, внаслідок чого постійно збільшуються розміри неплатежів, значна частина яких за терміном давності списується без проведення відповідних компенсаційних санкцій. За такої практики формуються фінансові потоки, які розділяють одержані реальні доходи на легальні (мінімально потрібні для продовження виробничого процесу) і тіншові (що формуються без обмежень на приватних рахунках).

Механізмами детінізації на сучасному етапі можуть бути: реформування національної системи фінансового контролю за здійсненням протизаконної діяльності у напрямі розробки конкретних інструментів обмеження тіншових систем перерозподілу фінансових ресурсів за кожним конкретним випадком; формування спеціального реєстру та загального переліку декларацій із заявленими до відшкодування сумами ПДВ, які вважаються сумнівними; застосування мінімальних цін на високоліквідні імпортні товари (передусім підакцизні) для розрахунків і сплати податків; створення інституту представників митної та податкової служби в зарубіж-

них країнах (для обміну інформацією про оподаткування зовнішньоекономічної діяльності українських суб'єктів підприємництва); запровадження моніторингу за внутрішніми цінами в межах холдингових компаній; застосування змін в організаційній структурі державних холдингових компаній, (зокрема, позбавлення підприємств права юридичної особи) та ін.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Тіньова економіка функціонує поряд з легальною економікою. Певний її рівень притаманний кожній країні у світі (10—15 % від ВВП). Водночас наявність тіньової економіки суперечить державному устрою та закону. Структурними складовими тіньової економіки є: кримінальна діяльність, неформальна та фіктивна діяльність. Причини виникнення тіньової економіки можуть бути класифіковані за часом, тобто мати короткострокове, середньострокове та довгострокове джерела утворення. Збільшення рівня тіньової економіки до 40—50 % ВВП є критичним, а за оцінками багатьох експертів рівень тіньової економіки в Україні становить близько 50 %.

Основними заходами щодо детінізації економіки мають бути:

- "амністія" капіталів некримінального походження, в першу чергу тих, що спрямовуються в інноваційну сферу та інші суспільно значущі та пріоритетні сектори;

- запровадження додаткових податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонується надавати за фактичними результатами діяльності;

- звуження фінансової бази тіньового господарювання через зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу;

- реальне і радикальне спрощення погоджувальних та дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності, особливо в інноваційній сфері;

- обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (житла, земельних ділянок, транспортних засобів та предметів розкоші);

- залучення до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій, спеціалізованих на протидії нелегальному господарюванню, та громадянського суспільства;

- розробка нових рекомендацій та впровадження наявних теоретичних розробок щодо вивлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації виявлених схем іллегалізації капіталу тощо.

Основною метою детінізації економіки України є створення необхідних умов для покращення інвестиційного клімату, зниження податкового та регулятивного тиску на підприємницьку діяльність, захист прав власності та трудових відносин. Дані реформи також дадуть поштовх до забезпечення економічного розвитку, що за умов високих показників тіньової економіки є неможливим, даний напрям обраний автором для подальших розвідок.

Література:

1. Варналії З.С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти) / З.С. Варналії. — К.: Інститут приватного права і підприємництва АПН України, 1998. — 56 с.

2. Живко З.Б. Обеспечение экономической безопасности в контексте противостояния влиянию теневой экономики / З.Б. Живко, В.В. Засадко // Государственное управление. Электронный вестник МГУ им. Ломоносова. — № 37. — Апрель 2013. — С. 56—67.

3. Кіржецький Ю.І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні: моногр. / Ю.І. Кіржецький. — Львів: Ліга-Прес, 2013. — 170 с.

4. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: моногр. / І.І. Мазур. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. — 239 с.

5. Мовчан М. Обсяг тіньової економіки України становить 350 млрд грн., половина цих коштів — зарплати в "конвертах" / М. Мовчан [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://wallnews.info/news/2012/08/20/180070>.

6. Обсяг тіньової економіки України становить 350 мільярдів — Податкова // газета "Українська правда", "Економічна правда" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2012/08/19/332306/>.

7. Солодовникова І.І. Тенденції тінізації української економіки та шляхи її детінізації / І.І. Солодовникова // Теорії мікро-макроекономіки. Зб. наук. праць МОН України. — К.: Академія муніципального управління, 2003. — Вип. 12. — С. 29—38.

8. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З.С. Варналії. — К.: НІСД, 2006. — 576 с.

9. Турчинов В.О. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / В.О. Турчинов. — К.: Видавництво "Ар-тЕк", 1995. — 300 с.

10. Thomas J. Informal Economic Activity / J. Thomas. — Michigan: The University of Michigan Press, 1992.

11. The Shadow Economy in Europe. 2013 / F. Scheider, Ph.D // ATKearney. Johannes Kepler / Universitat Linc. JKU. 2013

References:

1. Varnalij, Z. S. (1998), Tinizatsiia maloho pidpriemnytstva (ekonomichni ta pravovi aspekty) [Shadowing small business (economic and legal aspects)] Instytut pryvatnoho prava i pidpriemnytstva APN Ukrainy, Kyiv, Ukraina.

2. Zhyvko, Z. B. Zasadko, V. V. (2013), "Ensuring economic security in the context of opposition to the influence of the shadow economy", Hosudarstvennoe upravleniye. Elektronnyj vestnyk MHU im. Lomonosova, vol. 37, april', pp. 56—67.

3. Kirzhets'kyj, Yu. I. (2013), Tin'ova ekonomika ta napriamy ii podolannia v Ukraini. [The shadow economy and ways of its overcoming in Ukraine], Liha-Pres, L'viv, Ukraina

4. Mazur, I. I. (2008), Detinizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia ta praktyka. [Shadow Economy of Ukraine: Theory and Practice], Vydavnycho-polihrafichnyj tsentr "Kyivs'kyj universytet", Kyiv, Ukraina.

5. Movchan, M. (2012), "The volume of shadow economy is 350 billion, half of these funds — salaries in "envelopes", [Online], vol. 8, available at: <http://wallnews.info/news/2012/08/20/180070>

6. Tax newspaper "Ukrainian Truth", "The shadow economy of Ukraine is 350 billion" available at: <http://www.epravda.com.ua/news/2012/08/19/332306/>

7. Solodovnykova, I. I. (2003), "Trends in shadowing of the Ukrainian economy and ways to legalization" Teorii mikro- makroekonomiky. Zb. nauk. prats' MON Ukrainy, vol. 12, pp. 29—38.

8. Tin'ova ekonomika: sutnist', osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii (2006), [Shadow economy: the nature, characteristics and ways of legalization], Varnaliia Z. S, Kyiv, Ukraina.

9. Turchynov, V. O. (1995), Tin'ova ekonomika: teoretichni osnovy doslidzhennia [Shadow economy: the theoretical foundations of research], Vydavnytstvo "ArtEk", Kyiv, Ukraina.

10. Thomas, J. (1992), Informal Economic Activity, Michigan, The University of Michigan Press, USA.

11. Scheider, F. Johannes, Kepler (2013), The Shadow Economy in Europe. Universitat Linc, JKU.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2015 р.